

HADİS TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HADITH STUDIES مجلة بحوث الحديث

Cilt/Volume: I Sayı/Number: 1 Yıl/Year: 2003

Editörden/Editorial/ من رئيس التحرير

İbrahim HATİBOĞLU, Yayın Hayatına Başlarken

Makaleler/Articles/ مقالات

Mustafa ERTÜRK, Nebvî Sünnet'in Târihî Gerçeklikteki Konumu
Açısından 'Kur'ân İslâmî' Söyleminin İlmî Değeri/Saying
of the 'Qur'anic Islam': A Critical Study of it in Aspect
of the Nabawî Sunnah in a Historical Reality

Ayşe Esra ŞAHYAR, 'Zayıf Hadisle Fezâil Konusunda
Amel Edilebilirlik' Fikrinin Doğuşu ve Gelişimi/The Emergence
and Development of the 'Idea of Practice by Hadiths on Virtue'

Hüseyin KAHRAMAN, Sûret Hadisi Üzerine Bağlam Esaslı
Bir Tahlil Denemesi/A Contextual Analysis of the Hadith
of 'the Creation of Adam in God's Image'

Nuri TOPALOĞLU, Hazreti Peygamber'in Zatı ve Eşyası
ile Teberrük Meselesi/'Tabarruk' by the Prophet's Person and Belongings

Özcan HIDİR, Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları
The Orientalist Methodology of 'Dating Hadiths'

Tercüme/Translation/ ترجمة

İftikhar ZAMAN, Hadis Çalışmalarında Uygulanan
Bir Yöntem Olarak Ricâl İlmi/The Science of Rijâl
as a Method in the Study of Hadith
(Çev. İbrahim HATİBOĞLU)

Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları

Özcan HİDİR, Yrd. Doç. Dr.*

"The Orientalist Methodology of
'Dating Hadiths'"

Abstract: The methods which have been used to date hadiths by western scholars since the end of nineteenth century (XIX.) are very developed and detailed. Nevertheless, some methods seem to be more reliable than others. These methods, in this article I have classified them into four groups: 1. Dating hadiths on the basis of the matn (Ignaz Goldziher-Marston Speight), 2. dating hadiths on the basis of the collections where hadiths appear (Joseph Schacht, G. H. A. Juynboll), 3. dating hadiths on the basis of the isnâd (Joseph Schacht, G. H. A. Juynboll, Micheal Cook), 4. dating hadiths on the basis of the isnâd and matn (Harald Motzki). In this article, these methods will be studied in detail.

Citation: Özcan HİDİR, "Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları" (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, 1/1, 2003, s. 97-115.

Key words: Dating, hadith, method, orientalism, sanad, matn

GİRİŞ

Özellikle son dönem şarkiyatçıları, hadislerin mevsukiyetini tesbit için bazı tarihlendirme metotları kullanmışlardır. Söz konusu bu metotlara geçmeden önce, metnin ilk kez ne zaman ortaya çıktığını belirleme çabası olarak açıkla-nabilecek olan 'hadis tarihlendirme yöntemi'nin¹ modern hadis araştırmaların-daki kullanımı ve bunun yansımaları üzerinde kısaca durulması, konunun vuzûha kavuşması açısından önem arz etmektedir.

Asırlar boyu İslâm âlimleri farklı amaç, istek ve yöntemlerle hadisleri araştırmaya tabi tutmuşlar ve neticede hadislerin hukuk, ahlâk, dünyevî-uhrevî hayat, bilgi-medeniyet, eğitim-öğretim ve tarihe kaynaklık ettiği sonucuna varmışlardır.² Buna karşılık şarkiyatçıların hadislerle ilgisi ise tarihî meseleleri tahlil etmeye yönelik bir kullanımla sınırlıdır. Şarkiyatçıların bu ilgisi sadece tarihî nitelikli hadisler için değil, ahkâmla ilgili hadislerin yanı sıra tefsir ve

* The Islamic University of Rotterdam, Faculty of Islamic Sciences, The Department of Hadith.

¹ İngilizce bir fiil olan 'date=tarih koymak, tarihlendirmek, tarihini tesbit etmek' (bk. *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*, İstanbul 2002, s. 238) kelimesinden türetilmiş 'dating' ile 'hadith' kelimesi izâfet yapılarak oluşturulan 'dating of the hadiths' veya 'dating Muslim traditions' ifadesi bu çalışmada 'hadisleri tarihlendirme' olarak ifade edilmiştir.

² Hadislerin bu yöndeki kaynaklığı konusunda bk. Yusuf el-Kardavî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet* (Çev. Özcan Hıdır), İstanbul 2001.

inanca dair/teolojik yönü bulunan hadisler için de böyledir. Yani şarkiyatçılar hadisleri genellikle İslâm hukuk, fikir ve müesseseler tarihini yeniden kurgulamada ve tarihte meydana gelen olayları tahlil etmede tarihî bir veri olarak kullanma eğilimindedirler. Zira onlara göre İslâm'ın ilk yıllarında diğer İslâm kaynakları henüz teşekkül etmediği için hadisler, birincil öneme sahip tarihî kaynaklar durumundadır. Hadislerin tarihe kaynaklık etmesi İslâm âlimleri için de oldukça önemlidir; ancak onlar için hadisler, bu niteliğinden daha mühim olarak İslâm dininin aslı kaynaklarından ikincisini teşkil etmektedir.³

Modern tarih araştırmalarının en önemli başarılarından biri, şüphesiz kaynak tenkidinde (source criticism) gelineen metodolojik seviyedir. Bu tenkit faaliyetinin en can alıcı noktası ise, tarihî bir olgu hakkında hüküm vermeden evvel istifade edilecek metnin kaynak değerini belirleme çalışmasıdır. Bu durumda kaynak tenkidi işinin başlıca amacı, metnin mevsukiyetini, aslı kaynağa âdiyetini ve esas mesajını tesbit etmektir. Bir kaynağın/metnin mevsukiyet ve güvenilirliğini tesbit etmede bir tarihçi genellikle şu soruları sorar: Zaman ve mekân olarak acaba bu metin ile olayın meydana geliş veya sözün söyleniş anı arasında ne kadar süre geçmiştir? Acaba kaynağın ilk tarihi ve yeri arasında uygunluk var mıdır?

Bu sorulara verilebilecek cevaplar dikkate alındığında, metnin ilk ortaya çıkış tarihinin belirlenmesi (tarihlendirme), söz konusu metnin tarihen ne tür bir kullanıma sahip olduğuna karar vermede atılabilecek ilk adımı teşkil eder.

Diğer taraftan hadislerin veya daha genel bir ifadeyle bir metnin tarihlendirilmesinde kullanılan metotlar, söz konusu metin veya kaynağın niteliğiyle yakından ilgilidir. Bu itibarla bahse konu olan metnin niteliğine göre hadis tarihlendirmesinde kullanılabilecek metotların esasen çok farklı olabileceği vurgulanmalıdır. Zira hemen her tarihî disiplin kendine özel bir metot geliştirmiştir. Diğer İslâmî ilimler arasında belirgin bir yere sahip sünnet ilmi de kendi verilerinin tenkidinde, başka din ve milletlerde olmayan kendine has yöntemler geliştirmiştir.⁴ Ne var ki bilhassa modern dönemde, muhaddislerin hadis değerlendirme yöntemleri bazı şarkiyatçılar tarafından tenkit ve tartışmalara konu edilmiştir. Bu tenkit ve tartışmalar daha ziyade sınırlı sayıdaki

³ Sünnetin İslâm dinine kaynaklığı konusunda, kanaatimizce bu alanda yapılmış en kapsamlı çalışma olan ve İmam eş-Şâfiî'nin (ö. 204/819) *er-Risâle*'sindeki sünnet anlayışını esas alan Abdülğani Abdülhâlik'ın *Hücciyetü's-sünne* (Beyrut 1986) adlı eserinin incelenmesi yeterli olacaktır.

⁴ Meselâ isnaâ sisteminin müslümanlara has bir yöntem olduğu ile ilgili rivayet ve görüşler için bk. Hatib el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadis* (Nşr. M. Said Hatiboğlu), Ankara 1991, s. 43; İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-müel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, Beyrut 1406/1986, II, 81-84; Abdülhay el-Leknevi, *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşeratü'l-kâmile* (Nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Kahire 1984, s. 23-24; Abdülfettâh Ebû Gudde, *el-İsnâd mine'd-din*, Dımaşk-Beyrut 1412/1992, s. 22; Özcan Hıdır, *İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi: Hadis-Yahudi Kültürü Tartışmaları*, (doktora tezi, 2000), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 306-310.

şarkiyatçının çalışmalarında görülmekteyse de, zaman zaman hadislerin rivayeti, yazılması, tedvini ve tasnifi gibi konular esas alınmak üzere, İslâm'ın ilk dönemleri ile ilgili araştırma yapanları doğrudan ilgilendiren oldukça önemli bakış açıları sunmaktadır.

Bizim bu çalışmadaki esas hedefimiz, genel olarak İslâm kaynaklarındaki bilgi ve rivayetleri değerlendirmek maksadıyla geliştirilen genel tarihlendirme metotlarını incelemekten ziyade, bilhassa Ignaz Goldziher (1850-1921), Joseph Schacht (1902-1969), G. H. Juynboll, Marston Speight, Micheal Cook ve Harald Motzki gibi şarkiyatçıların çalışmalarında öne çıkan hadis tarihlendirme yöntemleri üzerinde durmaktır. Bu yöntemleri esas itibarıyla dört grupta tasnif etmek mümkündür:

1. Hadislerin Metnini Esas Alan Tarihlendirme (Ignaz Goldziher, Marston Speight),
2. Hadisin Erken Dönem Fıkıh Tartışmalarındaki Kullanımını Esas Alan Tarihlendirme (Joseph Schacht, G. H. A. Juynboll),
3. İsnad Merkezli Tarihlendirme (Joseph Schacht, G.H.A. Juynboll, Michael Cook),
4. Metin ve İsnadın Her İkisini Temel Alan Tarihlendirme (Harald Motzki).⁵

Zikri geçen her tarihlendirme yöntemindeki yaklaşım ve bu yaklaşım neticesinde ortaya çıkan sonuçlar farklı olabilmektedir. Böyle durumlarda ise bu yöntemleri kullanan şarkiyatçılar, birkaç metodun karışımından ibaret combine metotlar kullanabilmektedirler. Hadise dair çalışmalarında bu metotlardan bir veya birkaçını kullanan şarkiyatçıların bu yöntemleri bilinmeksizin, ele aldıkları hadislerle ilgili gerçek görüşlerinin kavranabilmesi kanaatimizce oldukça zor olacaktır. Dolayısıyla biz bu yazımızda şarkiyatçıların sözünü ettiğimiz bu metotlarını ve uygulamadaki tutarlılık veya tutarsızlıklarını değerlendireceğiz.

1. Hadislerin Metnini Esas Alan Tarihlendirme Yöntemi

Bu metodun en meşhur örneği, Batı'da hadis araştırmalarının öncüsü sayılan I. Goldziher'in en meşhur eseri olan ve İngilizce'ye *Muslim Studies* ismiyle tercüme edilen *Muhammedanische Studien*'in ikinci cildinde yer alan "Über die Entwicklung des Hadîth=Hadislerin Gelişimi Üzerine"⁶ adlı çalışmasında görülmektedir. Şarkiyatçılarca hadisler konusunda kaleme alınmış ilk temel

⁵ Burada başlıca dört kategoriye ayırdığımız hadis tarihlendirme yöntemlerini birbiriyle tamamen bağlantısız olarak düşünmek doğru değildir. Zira zaman zaman bu metotların bir şekilde birbiriyle kesiştiği ya da birkaçının bir arada kullanıldığı durumlar olabilmektedir.

⁶ bk. *Muhammedanische Studien*, II, 1889, s. 1-203. Ayrıca İngilizce çevirisindeki konumuzla ilgili bölümler için de bk. *Muslim Studies* (Çev. C. R. Barber ve S. M. Stern), II, London 1971, 17-189.

çalışmalardan biri olarak değerlendirilebilecek bu eserinde Goldziher, hadislerde 'isnad'ın varlığını sadece zikretmekle yetinir; ancak hiçbir surette hadislerle ilgili değerlendirmede isnadı itibar edilecek bir olgu olarak görmez.⁷ Hadislerin kaynağını tesbit etmede onun değerlendirmeleri, sadece hadis metinlerine ve bu metinlere bağlı diğer bazı kriterlere⁸ istinad etmektedir.

Goldziher'in *Muhammedanische Studien*'inin hadis meselelerine ayırdığı ikinci cildi genel olarak gözden geçirildiğinde esasen, hadislerin genelini ve tek tek belli hadisleri ele alan metin esaslı iki tür tarihlendirme yönteminin öne çıktığını gözlemlemek mümkündür. Goldziher'in hadisleri genel tarihlendirme metodu temelde şu esasa dayanır: Muteber hadis musannefâtındaki rivâyet malzemeleri, aslında İslâm'ın ilk iki yüzyıldaki dinî, tarihî ve sosyo-kültürel gelişimi ve ilk İslâm toplumunun teşekkül safhasındaki gayretlerin bir yansıması ve neticesi olarak meydana gelmiştir.

Goldziher'in, hadislerin geneline yönelik bu tarihlendirme metodu, detaylandırılıp vuzûha kavuşturulmamasının ötesinde pek çok tutarsızlıklar da içermektedir. Zira bir hadisin ilk ortaya çıktığı zaman (tarihlendirme) ile ilgili onun ulaştığı sonuçlar, çoğu zaman kendi sezgilerinin ürünü olduğu izlenimi vermektedir. Onun hadisleri tarihlendirmedeki genel metodunun hususî bazı rivâyetlerden hareketle ortaya atıldığını özellikle belirtmemiz gerekir. Bu itibarla, ürettiği sonuçların kabûlü veya reddi bir yana, bu metodun geçerliliği de ancak, hadise dair genel metodu ve kullandığı esaslarla sınırlı kalmaya mahkumdur.⁹

Hadis metinleri esas alınarak yapılan tarihlendirme yöntemi konusunda Goldziher haricinde belirgin olarak iki şarkiyatçı öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kendi genel tarihlendirme metodunu -ki aşağıda ele alınacaktır- ortaya koymuş olan J. Schacht (ö. 1902/1969) diğeri ise, Kitab-ı Mukaddes tenkitleri için geliştirilen *şekil/biçim analizi (form analysis)* yöntemini hadis metinlerinin analizinde uygulamayı deneyen Marston Speight'tir. Speight'in, 1973 yılında yayımlanan "The Will of Sa'd b. a. Waqqâs: The Growth of a Tradition"¹⁰

⁷ Goldziher'in bu tutumu, sözü edilen çalışmasında (meselâ bk. II, 6) da gözlendiği üzere, bazı şarkiyatçılar tarafından onun genel kabûlü olarak açıkça dile getirilmektedir (bk. Harald Motzki, "The Collection of the Qur'ân: A Reconsideration of Western Views in Light of Recent Methodological Developments", *Der Islam*, LXX/1, 2001, s. 21).

⁸ Goldziher'in eserinde sözünü ettiği diğer kriterlerden maksadın neler olduğu konusunda net bir fikir edinmek mümkün gözükmemektedir.

⁹ Goldziher'in hadis değerlendirmesindeki kriterleri, fikri arka planı ve metodunun hadislere yaklaşımındaki etkisi konusunda bk. İbrahim Hatiboğlu, "Goldziher ve Kullandığı Metodun Hadise Yaklaşımına Etkisi", *Oryantalistlerin Gözüyle İslâm: Yaklaşımlar-Örnek Metinler* (Nşr. Ahmet Yücel), İstanbul 2003, s. 17-50.

¹⁰ bk. *Der Islam*, 50 (1973), s. 249-267.

başlıklı makalesi, metin merkezli tarihlendirme yönteminin şarkiyatçılarca uygulanmış en kayda değer örneklerindendir.

Zikri geçen makalesinde Speight, Hz. Peygamber'in, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı (ö. 55/675) malının üçte birinden fazlasını sadaka olarak vermesini uygun görmediği hadisin¹¹ birbirinden bazı farklı yönleri bulunan metinleri arasında mukâyeselerde bulunmuş; isnaddan hareketle bir değerlendirmeye gitmediğini özellikle belirtmiştir. Ancak o, isnadı önemsiz addettiği için böyle bir yola başvurmadığını ve 'şekil analizi'nin esas itibarıyla metinle alâkalı olmasından dolayı hadisin metinlerini esas alan tarihlendirmeye gittiğini belirtmiştir.¹²

Speight'in bu metin mukâyesesi çalışmasının başlıca beş aşaması vardır:

Öncelikle bu hadisin metin açısından farklılıklar içeren on dokuz rivâyetini çalışmasında esas almıştır.¹³

Sonra bu rivâyetleri, metinlerinin detay ve karmaşıklığına göre düzenlemiştir.

Ardından da bu rivâyetlerden bazılarının metinlerindeki bilgileri şu üç bakış açısıyla analiz etmiştir:

Metnin gelişme tarzı (dikey olarak mı yoksa yatay olarak mı gelişme gösterdiği)

Metinde yer alan bilgilerin düzen ve uyumu,

Rivâyetlerin öncelik veya sonralığına işaret eden göstergelerin tesbiti,

Bu aşamada Speight, bahsi geçen bakış açılarıyla yaptığı metin analizi yönteminin sonuçlarına göre hadisleri gruplandırmıştır.

Bu adımların sonunda da, ele aldığı aynı hadisin on dokuz farklı rivâyetinden bazılarının diğer bazılarına oranla daha eski tarihe dayandığı neticesini çıkarmıştır.

¹¹ Farklı rivâyetleri bulunan bu hadisin Buhârî'nin *Sahih*'inin Vasâyâ=Vasiyetler Bölümü'ndeki versiyonu şöyledir: Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) şöyle demiştir: "(Veda Haccı günlerinde) Mekke'de (hasta) olduğum bir sırada Resûlullah (s.a.) beni ziyaret etti; O (s.a.v.) hicret ettiği yerde vefat etmeyi istemezdi. Bana, 'Afra'nın oğluna Allah merhamet etsin' buyurdu. Ben, 'Ey Allah'ın Resûlü! Malımın tamamını tasadduk etmek istiyorum' deyince bana, 'Hayır' cevabını verdi. Ben, 'Yarısını vereyim mi?' diye sorunca yine 'Hayır' diye cevapladı. Sonra ben, 'Üçte birini vereyim mi?' diye sorunca 'Evet, üçte birini verebilirsiniz' buyurdu ve şöyle devam etti: 'Ancak üçte bir bile çoktur; zira mirasçılarını zengin olarak bırakman, onları insanlara muhtaç halde bırakmandan hayırlıdır...' Hadisin muhtelif rivâyet versiyonları için ayrıca bk. Buhârî, "Cenâiz", 36; "Menâkübü'l-ensâr", 49; "Nafakât", 1; "Merdâ", 13, 16; "Deavât", 43; "Ferâiz", 6; Müslim, "Vasiyet", 7, 8, 10; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 3; "Eymân", 23; Tirmizî, "Cenâiz", 6; "Vasâyâ", 1; Nesâî, "Vasâyâ", 3; İbn Mâce, "Vasâyâ", 5; Muvatta', "Vasiyet", 4.

¹² bk. Speight, "The Will of Sa'd b. a. Waqqâs", s. 249.

¹³ Speight'in, rivâyetin farklı versiyonlarını serdederken onların muteber hadis kaynaklarında bulunup bulunmadığına dikkat etmediğini burada özellikle not etmek gerekir.

Speight bu analizinin ardından üç iddiada bulunmuştur:

On dokuz rivâyetten biri, diğerlerine göre daha eski bir tarihe sahiptir.

Hadisin üç rivâyetten oluşan bir grup tarîki, eski tarihli hadise göre daha geç bir dönemde ortaya çıkmıştır ki Speight'e göre bu tarih, Emevî Devlet'inin (41-132/661-750) ilk dönemleridir.

Diğer on beş rivâyet ise, Emevîler'in daha sonraki dönemlerine aittir.¹⁴

Emevîler'in ilk dönemlerine ait olarak tarihlendirdiği ikinci gruptaki rivâyetlerde Speight, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın vefat tarihini (hicrî 55, miladî 675) esas almıştır. Ona göre on dokuz farklı rivâyet tarîki arasındaki gerçek rivâyetin, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın vefat tarihine dayanmakta; buna karşılık farklı isim ve yönlerin bulunduğu diğer rivâyetlerin ise, Sa'd'ın vefatından sonraki tarihlere ait olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda Speight'e göre birinci şıkta zikri geçen en eski tarihli rivâyet ise, Emevîler'in kuruluş yıllarında (hicrî 41 tarihinden 55'e kadar) tarihlenmektedir.

Speight'in bu tarihlendirmeleri, yerinde olmadığı gibi ikna edici olmaktan da uzaktır. Zira bu analizinde o, temel üç öncülünden hareket etmekte ve bunları genel kabul görmüş öncüller olarak değerlendirmektedir. Ancak bu öncüller genel kabul görmediği gibi, onların dayandığı genel geçer bir esas da bulunmamaktadır. Meselâ makalesinde yer verdiği rivâyet metninin tüm tarîklerinin, hadislerin tedvîni öncesinde sözlü olarak rivâyet edildiği¹⁵ yönündeki ön kabûlü, hadislerin kısmen de olsa ilk asırda yazıldığına dair bilgi ve rivâyetler göz önüne alındığında, pek çok soru işareti barındırmaktadır. Zira bizzat Hz. Peygamber tarafından yazdırılmış olan bazı vesikalar ve yine onun zamanında bazı sahâbîler tarafından yazılmış hadis sahîfelerinin bulunduğu bugün ilmi olarak ispatlanmıştır.¹⁶ Speight'in, kısa hadis metnlerinin uzun ve açıklayıcı olanlardan daha erken tarihli olduğu doğrultusundaki ön kabûlü¹⁷ ise, hadislerin tarihî süreç içerisinde evrim geçirdiği ve zamanla bu günkü formlarını kazandığı ve dolayısıyla Resûlullah'tan (s.a.) işitildiği gibi nakledilmediği düşüncesini hatıra getirir ki, bu iddia, hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetini daha peşinen son derece şüpheli hale getirecektir. Ayrıca hadis rivâyetinde bazı durumlarda 'ihtisar' ve 'iktisar' gibi yöntemlere başvurulabilmektedir. Bu

¹⁴ bk. Speight, "The Will of Sa'd b. a. Waqqâs", s. 266-267.

¹⁵ bk. Speight, "The Will of Sa'd b. a. Waqqâs", s. 249.

¹⁶ Hadislerin başlangıçta yazılıp yazılmadığı meselesi, son asırlarda hadis tarihinin önemli tartışma konuları arasındadır. Konu esasen detaylara sahiptir ve ayrı bir tetkik konusudur. İlgili tartışmalar için bk. Accâc el-Hatib, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Beyrut 1981, s. 293-355; Nüreddin 'İtr, *Menhecû'n-nakd fî ulûmî'l-hadis*, Dimaşk 1981, s. 39-50; Abdullah Aydın, "Hadis Rivâyetinde Yazının Kullanımı ve Güvenilirliği", *Sünnetin Dindeki Yeri*, İstanbul 1997, s. 307-317; İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 7-16.

¹⁷ bk. Speight, "The Will of Sa'd b. a. Waqqâs", s. 250. Aynı iddia, daha önce J. Schacht tarafından da öne sürülmüştür (bk. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1979, s. 188-89).

yöntemle kısa hadis metinleri ihtisar edilerek rivâyet edilmektedir.¹⁸ Bu durum göz önüne alındığında, bir hadis metninin kısa olması, her zaman onun önceki bir döneme aidiyetinin ispatlayan bir delil olarak kabul edilemez.

Speight'in bir diğer iddiası da, dolaylı ifadeler (indirect) içeren rivâyet tariklerinin dolaysız (direct) ifadeler ihtiva edenlere göre daha önceki döneme ait olduğudur.¹⁹ Onun bu iddiası da yukarıdakiler gibi hayli şüphe götürür niteliktedir. Çünkü bunun tam aksinin de düşünülmesi pekala mümkündür. Diğer yandan bu iki ifade tarzı (dolaylı-dolaysız) aynı döneme de ait olabilir. Zira aynı hocadan beraber işittikleri bir hadisi iki râviden biri dolaylı diğeri ise dolaysız olarak nakledebilir. Bu olgu, Speight'in dolaylı aktarılmış rivâyetlerin dolaysız olanlara nisbetle daha önceki bir döneme ait olduğu ön kabulünü geçersiz kılmaktadır.

Şu halde Speight tarafından ortaya konulan tartışmaya son derece açık ve isbat edilememiş bu ön kabuller, bizi, onun, Sa'd b. Ebî Vakkâs hadisinin on dokuz farklı rivâyet tarikinin metinsel analizi neticesinde ulaştığı sonuçlarının da ikna edici olmaktan uzak olduğu sonucuna götürebilir. Kanaatimizce onun bu çalışması, ayrıca iki zayıf noktayı daha bünyesinde barındırır:

Speight'in, metin farklılıkları içeren Sa'd b. Ebî Vakkâs hadisinin bütün tariklerini kesinkes aynı olayın çeşitleri olarak görmesi tartışmaya açık bir durum arz eder. Zira olayın biri Mekke'nin fethi günlerinde, diğeri de Veda Haccı günlerinde olmak üzere iki kez meydana geldiğine dair değerlendirmeler²⁰ bulunmaktadır.

Bahsimze konu olan Sa'd b. Ebî Vakkâs hadisinde yer alan bazı isimler sebebiyle rivâyetin Hz. Peygamber'e ait bir hadis olarak değil de tarihî bir rivâyet malzemesi olduğu yönündeki iddiası da, bilimsel olarak isbat edilememiş olup süpekülatiftir.

Bütün bunların ışığında, hadisile ilgili olsun veya olmasın, konuyla alakalı diğer bilgi ve göstergeleri itibara almaksızın sadece hadislerin metnini esas alan bir tarihlendirme gayretinin, bir rivâyetin tarihlendirilmesinde doğru ve kabul edilebilir bir sonuç vermesinin neredeyse imkansız olduğu söylenmelidir.

¹⁸ Hadislerin mana ile rivâyeti konusunu ilgilendiren hadislerin ihtisar edilerek rivâyeti meselesi tartışmalı olmakla birlikte hadis âlimlerinin çoğunluğuna göre câizdir. Ancak bu konuda bazı şartların yerine getirilmesi istenmiştir. Bu konuda bilgi için bk. Muhammed es-Sabbâğ, *el-Hadisü'n-Nebevî. Mustalahuhû, belâğatuhû, kütübühû*, Beyrut 1982, s. 179-80. Bu konuda örnekler için ayrıca bk. Harald Motzki, "The Murder of Ibn Abî Al-Huqayq: On the Relability of Some Maghâzî Reports", *The Biography of Muhammad: The Issue of the Sources*, Leiden 2000, s. 170-239.

¹⁹ bk. Speight, "The Will of Sa'd b. a. Waqqâs", s. 250.

²⁰ bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahihî'l-Buhârî*, tdk. ve tsh. Muhammed Fuâd Abdülbâki ve Muhibbuddîn el Hatîb, Beyrut (basım tarihi yok), V, 363; Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahihî'l-Buhârî*, Mısır 1392/1982, XI, 264.

2. Hadisin Erken Dönem Fıkıh Tartışmalarındaki Kullanımını Esas Alan Tarihlendirme

Hadis tarihendirme metodlarının ikinci türü, rivâyetin fıkıh tartışmalarında kullanılıp kullanılmaması esasına dayandırılmış olup, Goldziher'in XX. yüzyıl şarkiyatçıları arasındaki en gözde temsilcilerinden Joseph Schacht'a aittir. İlk kez neşredildiği 1950 yılından bu yana, Batılı çoğu araştırmacıya ilham kaynağı olan *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford 1979) adlı eserinde Schacht, bu yöntemini şöyle açıklamıştır:²¹

"Bir hadisin belli bir dönemde var olmadığını ispat etmenin en güzel yolu, şayet var olsaydı fikhî tartışmalarda delil getirilmesi gerekli olacak hadisin, zikri geçen dönemdeki fikhî tartışmalarda argüman olarak kullanılmaması olmasıdır."

Günümüz hadis araştırmalarında haklı bir yeri olan ve Schacht'ın mezkur çalışmasına yönelik olarak kaleme aldığı *On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı önemli eserinde Mustafa el-A'zamî'nin de işaret ettiği üzere, bu iddiasıyla Schacht'ın, kitabının önceki bölümlerindeki bazı ifadeleri²² arasında önemli çelişkiler bulunmaktadır. Ayrıca A'zamî'ye göre Schacht, iddiasının bilimsel geçerliliği olabilmesi için isbat etmesi gereken bazı hususları görmezden gelmiştir.²³

Kanaatimizce Schacht'ın bu argümanı, biri teorik diğeri pratik olmak üzere, iki zayıf noktaya sahiptir. Onun argümanı teorik olarak zayıftır; çünkü bir hadisin fikhî tartışmalarda bir âlim/fakih tarafından kullanılmaması olmasının pek çok sebebi olabilir ki, bu olgudan hareketle hadisin var olmadığına hükmetmek, burada akla gelebilecek ihtimallerden sadece biridir. Buradaki akla ilk gelen ve en yalın ihtimal, söz konusu hadisin fakih tarafından henüz bilinmiyor oluşudur. Bu da, hiçbir surette o hadisin gerçekte olmadığı anlamına gelmez. Ayrıca bu fakih/âlim, bizim bilmediğimiz bazı sebeplerle hadisi zikretmemiş de olabilir.

Schacht'ın argümanındaki pratik zayıflık noktası ise, pek çok durumda kaynakların, fikhî/hukukî tartışmaları yansıtıp yansıtmadıklarını bizim bilmiyor oluşumuzla ilgilidir. Zira fikhî hadisleri derleyen kaynakların, gerçekten fikhî tartışmalarda delil olarak kullanılan hadisleri bir araya getirmek için mi; yoksa

²¹ Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford 1979, s. 140.

²² Schacht'ın yukarıdaki iddiasıyla çelişen söz konusu ifadeleri için bk. A'zamî, *On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Riyad 1985, s. 3, 57. A'zamî'nin bu önemli eseri, değerli meslektaşımız Mustafa Ertürk tarafından *İslâm Fıkıhı ve Sünnet* (İstanbul 1996) adıyla Türkçe'ye kazandırılmıştır.

²³ A'zamî'nin, Schacht'ın isbat etmesini gerekli gördüğü bu hususlar için bk. *On Schacht's Origins*, s. 118-119.

daha ziyade onları derleyen âlimlerin şahsî tercihleri doğrultusunda mı derlendikleri konusunda sarih fikirlere sahip değiliz.²⁴

Aynı metot, *Müslim Tradition*'ı içerisinde²⁵ neşredilen "The *man kadhaba* Tradition and the Prohibition of Lamenting the Death" adlı makalesinde G. H. A. Juynboll tarafından da kullanılmıştır. Ancak Juynboll burada, Schacht'tan farklı olarak bu metodu hukukî/fıkhi niteliğe sahip olduğu açık olmayan bir rivâyete uygulamıştır. Onun burada yaptığı iş öncelikle, "Men kezebe..." hadisinin²⁶ elde mevcut hadis literatüründen hangilerinde bulunup hangilerinde bulunmadığını tesbittir. Bunu yaparken o, önce Hicaz ve Mısır bölgesinde derlenen hadis eserlerinde söz konusu hadisi araştırmış; ardından da Irak bölgesinde derlenen musannefât içerisinde bu incelemeyi yapmıştır. Daha sonra ise hadisi şöyle tarihlendirdiği anlaşılmaktadır:

"Hadis, İmam Mâlik'in (ö. 179/723) *Muvatta*'ı ile Abdullah b. Vehb'in (ö. 197/813) *Câmi*'i gibi, hicrî 180 (miladî 800) senesi öncesi Hicaz ve Mısır'da derlenmiş hadis eserlerinde bulunmamakta; ancak Şâfiî'nin *er-Risâlesi* ile Humeydî'nin (ö. 219/833) *Müsned*'i gibi hicrî 200 sonrasında oluşturulan eserlerde yer almaktadır. Yine hadis hicrî 170 yılı öncesi Irak Bölgesinde derlenen eserlerde bulunmamakta; buna karşılık Süleyman b. Dâvud et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *Müsned*'i gibi hicrî 200 ve sonrasında Irak bölgesinde oluşturulan pek çok hadis eserinde yer almaktadır."²⁷

Bu görüş ve iddialarından hareketle Juynboll şu sonuca varır:

"Buradaki her delil, 'Men kezebe...' hadisinin üretildiği merkez olarak, II. yüzyılın ikinci yarısında filizlenip gelişme kaydeden Ehl-i Sünnete mensup Irak Bölgesini ve burada bulunan hadisçileri işaret etmektedir."²⁸

²⁴ Schacht'ın bu iddiasına yönelik kapsamlı bir değerlendirme için bk. A'zamî, *On Schacht's Origins*, s. 118-122.

²⁵ bk. Juynboll, *Muslim Tradition. The Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Hadith*, Cambridge 1983, 96-133. Juynboll'un bu eseri, Salih Özer tarafından *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası. İlk Dönemde Hadisin Ortaya Çıkış Zamanı, Yeri ve Sorumluluklarına İlişkin İncelemeler* (Ankara 2002) adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

²⁶ Hadisin bazı rivâyet farklılıkları için bk. Buhârî, "İlim", 38; "Cenâiz", 33; "Enbiyâ", 50; Müslim, "Mukaddime", 3; Ebû Dâvud, "İlim", 4; Tirmizî, "Fiten", 70; "İlim", 8, 13; "Tefsir", 1; İbn Mâce, "Mukaddime", 4; Dârimî, "Mukaddime", 25, 46. Juynboll'un eserinin mütercimi Salih Özer, yukarıda mezkur çevirisinde "Men kezebe..." hadisini, "Kim benim hakkımda (bilerek) yalan söylerse, cehennemde kendisine yer aramak zorunda kalacaktır" diye tercüme etmiştir (bk. s. 128) ki, kanaatimizce bu doğru bir çeviri değildir. Bizce doğru tercüme, "Kim bana bilerek yalan isnad ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" olmalıydı.

²⁷ Juynboll, *Muslim Tradition*, s. 108-133. Burada turnak içinde Juynboll'a ait verilen ifadeler, onun ilgili görüşlerinin bir özeti olup parafrase edilmiştir.

²⁸ Juynboll, *Muslim Tradition*, s. 132. Juynboll'un bu yöndeki diğer bazı görüşleri için, yine aynı eserin 128-129. sayfalarına da bakılabilir. Juynboli ayrıca benzer görüş ve iddialarını 1998 yılında neşredilen "Shu'ba b. al-Hajjâj (d. 160/776) and his Position among the Traditionists of Basra" (bk. *Le Museon*, 111, s. 187-226) adlı makalesinde de sürdürmüştür (bk. s. 191-200). Juynboll ayrıca,

Bu yargıya göre hadisin Hz. Peygamber'e uzanan muttasıl isnadı ise, yine bu dönemde yaşayan râvîlerin uydurması olarak görülür.

Juynboll'un burada sözü edilen tarihlendirme yönteminin ikna edici olmaktan uzak olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Zira örnek olarak zikrettiği "Men kezebe..." hadisi farklı rivâyet versiyonuyla Ma'mer b. Râşid'in (ö. 152/769) *Câmi'*inde yer almaktadır.²⁹ Bu ise, Juynboll'un burada sözünü ettiği-miz metoduna göre hadisin, iddia ettiği gibi II. yüzyılın ikinci yarısında değil, aksine II. asrın birinci yarısında veya daha da muhtemel olarak II. asrın ilk 30-40 senesi içerisinde biliniyor olduğunu gösterir. Zira Ma'mer b. Râşid'in, hadis edebiyatının ilk örneklerinden olan *Câmi'*ini, hicrî II. asrın ilk yarısında telif ettiği bilinmektedir.³⁰

Bu tesbit, mezkur ön kabullerle hadisleri tarihlendirmeye girişmenin ne derece bilimsellikten uzak ve sağlıksız sonuçlar üretebileceğinin göstergesidir. Zira örnek gösterilen hadisin, tarihlendirilen dönemin öncesindeki tek bir kaynaktan bile yer alması bütün bir argümanı çürütmek için yeterlidir. Çünkü bu çeşit bir tarihlendirme yapmanın asgarî şartlarından biri de, hadisin bulunabileceği kaynakların tamamına nüfuz etmektir. Hadis ilmi başta olmak üzere İslâmî ilimlere dair pek çok kaynağın henüz gün yüzüne çıkmadığı ehlinin malumudur.

Juynboll'un şu iddiasının da ayrıca tartışılması gerekmektedir:

"Hadis musannifleri, hocalarının cüz, müzekkire, sahife gibi özel notlarında yer alan hadislerin tamamını bir araya getirip bunları kendi tasnif ettikleri eserlerine koymuşlardır. Böylece onların bu eserleri belli bir zaman ve belli bir bölgede mütedâvil olan bütün hadis rivâyetlerini kapsamış olmaktadır. Bu itibarla, bazı hadis musannefâtında yer almayan bu ravâyetler, söz konusu rivâyeti tarihlendirmede göz önünde bulundurulabilir ve tarihlendirme buna göre yapılabilir."³¹

Juynboll'un bu iddiasının tamamen bir varsayımdan ibaret olduğu vurgulanmalıdır. Zira II. ve III. yüzyıllarda tasnif edilen hadis musannefâtı, hadisçilerin yazdıkları sahifelerden derlenerek değil, daha ziyade hadis meclislerinde bizzat hocalarından semâ' yoluyla işitip ezberlenen hadislerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Yani semâ' yoluyla ahzedilen hadisler, yazılı me-

farklı rivâyet versiyonları ile hadis kaynaklarında yer alan "Yakınlarının ağıt yakmasından dolayı ölü (kabrinde) azaba uğrar" hadisi (bk. Buhârî, Cenâiz, 34; Müslim Cenâiz, 17, 28; Tirmizî, Cenâiz, 23) için de benzer bir tarihlendirmede bulunmuştur (bk. *Muslim Tradition*, s. 106-107). Öte yandan muhaddislerce mütevâtir olarak kabul edilen (bk. Ca'fer el-Kettâni, *Nazmü'l-mütenâsir mine'l-hadisî'l-mütevâtir*, Beyrut 1403/1983, s. 20 vd.) "Men kezebe..." hadisini pek çok şarkiyatçı gibi Ignaz Goldziher'in de uydurma olarak kabul ettiği belirtilmelidir (bk. *Muhammedanische Studien*, II, 132 vd.).

²⁹ bk. Abdürrezzâk, *Musannef*, XI, 261. Bilindiği üzere, Abdürrezzâk'ın *Musannef*'inin X. cildinin 379. sahifesinden XI. cildin sonuna kadar olan bölümü Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'*idir.

³⁰ bk. Sezgin, Fuad, "Hadis Musannefâtının Mebdei ve Ma'mer b. Râşid'in *Câmi'*i", *Türkiyât Mecmuası*, XII, İstanbul 1955, 115-134.

³¹ Juynboll, *Muslim Tradition*, s. 98.

tinlerle desteklenmiştir. Üstelik, bir muhaddis-musannif hadis mecmuasını, kendisine ulaşan veya ezberinde olan bütün hadislerle eserinde yer vererek değil, bilakis kendi hadis değerlendirme kriterlerine göre itimada şayarı bulunduğu hadislerden seçerek oluştururdu. Bu itibardır ki, hadis kabul şartları bir muhaddis-musanniften diğerine değişiklik arzedelemiştir.³²

Bununla birlikte Juynboll'un metodu, bir rivâyetin hangi dönemde daha ziyade revaçta olduğunu tesbit etmede uygulanabilir ve bu yönüyle istifade edilebilir bir yöntemdir. Ancak buradan hareketle hadisin o dönemde uydurulduğunu, dolayısıyla daha öncesine gitmediğini ve râvîlerinin de uydurma kişilerden oluştuğunu söylemek bilimsel açıdan ispatı yapıp, ortaya konulmadığı sürece bir kıymeti haiz değildir.

3. İsnad Esaslı Tarihlendirme Yöntemi

Hadisleri tarihleirmede şarkiyatçılarca kullanılan yöntemlerin en önemlilerinden biri de, isnadı merkeze alan tarihlendirme metodudur. Bu yöntem söz konusu olunca da temel olarak iki tarz öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisine göre bir rivâyet veya rivâyetler tek bir râvîden çoğalan isnadlarına göre tarihlenir. İkincisine göre ise, belli bir hadis veya aynı muhtevaya sahip hadisler, isnadlarındaki farlılıklara göre tarihlenmektedir.

Birinci yöntemi eserlerinde en sık uygulayanlardan biri Fuad Sezgin'dir. Yine son dönem şarkiyatçıları arasında nisbeten insafı bir bakış açısı ortaya koyan Harald Motzki de, özellikle *Die Anfänge der Islamischen Jurisprudenz (İslâm Hukukunun Temelleri)* adlı kitabı ile "Der Figh des Zuhri=Zührî'nin Fıkhi" isimli makalesinde zaman zaman bu yöntemi tatbik etmiş ve bu usûlü savunmuştur. Buna göre tarihi bakımdan önceki rivâyetler, sonrakiler temel alınarak yeniden inşa edilebilir. Burada 'önceki rivâyetler'den maksat, herhangi bir hadis kitabı veya sahifesi derleyen muhaddisin hocasından nakledilen rivâyetlerdir. Bu yöntemin uygulanmasında Fuad Sezgin'in Harald Motzki'den ayrıldığı nokta, Sezgin'e göre yazılı olanın önceki kaynak olması, buna karşılık Motzki'ye göre ise, yazılı olanın sonraki kaynak olmasıdır.

İsnadı temel alan tarihlendirme yönteminin daha yaygın ve bilinen kullanımı tarzı, ikinci zikredilendir. Söz konusu yöntemin isnada uygulanması ile ilgili olarak şarkiyatçılar arasında akla ilk gelen isimlerden birisi, Joseph Schacht'tır. Her ne kadar isnaddan hareketle tarihlendirme yöntemini ilk olarak uygulayan Schacht değilse de, bu yöntemin yaygınlık kazanması daha ziyade onun sayesinde olmuştur. Schacht, *The Origins of Muhammedan*

³² Bu hususta geniş bilgi için hadislerin tedvini ve tasnifi süreciyle ilgili bilgiler veren eserlere bakılabilir. Meselâ bk. Rıf'at Fevzi, *el-Medhal ilâ tevsiki's-sünne*, Mısır 1978, s. 29-80; ayrıca bk. s. 71-73; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara 1998, 199-268.

Jurisprudence adlı kitabının "The Evidence of *isnâds*" başlıklı bölümünde,³³ bu metottan bahsetmiş ve metodun uygulamasında öncelikle bazı ön kabul ve kurallar belirleyerek metoduna bunlara göre işlerlik kazandırmıştır. Schacht'ın ön kabullerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. En mükemmel isnadlar, tarihî olarak en geç ortaya çıkanlardır.³⁴

b. Aynı âileye mensup râvilerden oluşan isnad tariklerinin (âile isnadları/family *isnâd*) tamamı, uydurma isnadlardır.³⁵

c. Nisbeten geç döneme ait kaynaklarda, senedin aslından olamayan bazı râviler eklenmesiyle ortaya çıkmış aynı hadise ait çeşitli isnad versiyonları uydurmaz. Schacht bunu 'isnadların yayılması' şeklinde ifade etmektedir.³⁶

d. Bir rivâyetin tamamı veya çoğu isnadlarında 'ortak/müşterek râvi (common link)' olursa, bu durum söz konusu rivâyetin, 'common link' olan 'ortak râvi'nin yaşadığı dönemde uydurulmuş olduğunu gösterir. Buna göre common link olan râvi de hadisi uyduran râvidir.³⁷

Takdir edileceği üzere Schacht'ın bu öncüllerinden her biri ayrı ayrı tartışılmayı gerektirmektedir. Ancak biz burada, isnad konusunda onun ortaya attığı en etkili ve kayda değer yöntem olduğuna inandığımız 'common link' metodunu ele alacağız. Zira Schacht'ın bu yöntemi, ondan sonra oryantalist çevrelerde nicelik ve nitelik olarak özellikle hadisle –ve bilhassa da isnadla ilgili en yoğun çalışmaları gerçekleştiren³⁸ Hollandalı şarkiyatçı Gautier H. A.

³³ bk. Schacht, *The Origins*, s. 163-175.

³⁴ bk. Schacht, *The Origins*, s. 165. Onun bu argümanının reddi için bk. A'zamî, *On Schacht's Origins*, s. 182-188.

³⁵ bk. Schacht, *The Origins*, s. 170. Onun bu yöndeki görüşleri ve örnekleri için ayrıca bk. s. 114, 153, 158, 164, 166, 168, 173. Bu görüşün reddi için bk. A'zamî, *On Schacht's Origins*, s. 196-97.

³⁶ bk. Schacht, *The Origins*, s. 171. Reddi için bk. A'zamî, *On Schacht's Origins*, s. 188-196.

³⁷ bk. Schacht, *The Origins*, s. 172. Aşağıda ayrıca ele alınacak olan bu yöneme göre, isnadlarında yer alan ortak râviden (common link) hareketle hadislerin ilk ortaya çıkış tarihi tesbit edilmektedir. Schacht ve Juynboll'un ortak râviyi gündeme getirilen hadisin uydurucusu olarak gördüklerine dair ayrıca bk. Motzki, "The Collection of the Qur'ân", s. 29-30. Öte yandan Schacht'ın söz konusu eserine yazdığı *On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı önemli eserinde Mustafa el-A'zamî 'common link'i 'common narrator, common transmitter=ortak râvi' olarak da zikretmekte (bk. 166, 200) ve onun bu doğrultudaki argümanlarını ikna edici delillerle reddetmektedir (bk. 197-205). A'zamî'ye göre Schacht, tıpkı common link konusunda olduğu gibi bütün bir isnad sistemini, zaten uydurma olduğuna inandığı hadislerin tarihlendirilmesi açısından faydalı bir vasıta olarak görmektedir (bk. *On Schacht's Origins*, s. 2).

³⁸ Günümüz şarkiyat câmiyasında çalışmalarının neredeyse tamamını hadislerle hasreden şarkiyatçılar olarak İskoçyalı J. Robson'u, Guiter H. A. Juynboll'u ve İsrail'deki hadis çalışmalarını öncüsü sayılan Meir Jacob Kister'i göstermek mümkündür. Ancak bunlar arasında Juynboll'un ayrı bir önemi vardır. Zira o, -görüş ve iddialarına katılıp katılmamak bir yana- kendine özgü bir hadis değerlendirme yöntemi geliştirip yaptığı çalışmalara bunu ayrıntılı biçimde yansıtmıştır. Kister ise tek tek belli hadisleri ayrıntılı bir şekilde inceleme konusunda öne çıkmaktadır. Bu anlamda o, tek hadis şerhçiliğinin şarkiyatçılar arasındaki temsilcisidir. Onun ele aldığı bu hadisler daha ziyade yahudi

Juynboll tarafından geliştirilmiştir. Bu itibarla isnadla ilgili çalışmalar dikkate alındığında Juynboll'u, Schacht'ın en önemli takipçisi olarak nitelemek mümkündür. Hal böyle olunca biz de bu yöntemi, daha ziyade Juynboll'un görüş ve iddiaları çerçevesinde ele alacağız.

İlk kez J. Schacht tarafından *The Origins of Muhammedan Juresprudence* (Oxford 1950) adlı eserinde uygulanan³⁹ ve son yıllarda G.H.A. Juynboll'un, hadisleri tarihlemede parlak bir buluş olarak niteleyip⁴⁰ çalışmalarında sıklıkla kullandığı⁴¹ 'common link/ortak râvi' metodu, hadislerin isnadlarını ve bu isnadda bulunan ortak râviden (common link) hareketle hadislerin ilk ortaya çıkış tarihini tesbit etmeyi amaçlayan bir yöntemdir. Juynboll'a göre 'common link', uydurma isnadla sahih/gerçek isnadı ayıran kavşak nokta, hadisi ilk olarak uyduran kimse ve nihayet hadisin ilk olarak kendisi ile tarihlediği râvidir.

Schacht tarafından mezkur kitabında pek sıklıkla kullanılmayan bu yöntem, yukarıda da belirtildiği üzere, daha ziyade Juynboll tarafından geliştirilip detaylandırılmış; ancak onun dışındaki şarkiyatçıların pek rağbet görmemiştir. Juynboll bu yöntemi, aynı zamanda 'key figure/anahtar râvi' olarak da isimlendirmiştir.⁴² Şu halde Juynboll'un bu metodu uygulamasını burada tartışmak, kanaatimizce daha uygun olacaktır.

Öncelikle şunu belirtelim ki, başka hiçbir kritere başvurmaksızın sadece bu yöntemle tarihlenilmeye çalışılan hadislerle ilgili ciddi şüpheler ortaya çıkacaktır. Yine hadisleri tarihlemede yalnızca bu metodun kullanılması, sağlıklı ve kabul edilebilir bir sonuç üretmeyecektir. Zira gerek Schacht gerekse Juynboll, bu metodun hadislere uygulamasında birbiriyle çelişen ifadeler kullanmışlardır.

'Common link' yöntemini Juynboll, pek çok çalışmada örneklerle açıklamıştır. Biz de meseleyi onun "Some *Isnâd*-analytical methods illustrated on the basis of several women-demeaning sayings from Hadith literature" isimli

kültürüyle doğrudan alakalı hadislerdir. İsrail'deki hadis çalışmaları bağlamında Kister'in hadise dair yaklaşımları konusunda bk. Özcan Hıdır, "İsrail'de Hadis Çalışmaları ve M. J. Kister", *Oryantalizi Yeniden Okumak: Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, (yayınlanmamış tebliğ), 11-12 Mayıs 2002.

³⁹ bk. Schacht, *The Origins of the Muhammedan Juresprudence*, s. 171 vd. Schacht bu eserinde esasen isnadın tarihi olarak geriye doğru geliştiği iddiasıyla görüşlerini kurgulamıştır. Kendisi 'common link' metodunu çok sık kullanmamış; sadece bu hususta bazı ön kabuller ortaya koymuştur (bk. *The Origins*, s. 163-175).

⁴⁰ bk. Juynboll, *Muslim Tradition*, s. 207.

⁴¹ Juynboll'un bu yöntemle aufata bulunduğu bölümler için bk. *Muslim Tradition*, s. 60, 69, 81, 82, 110, 127, 129, 163, 170, 199, 200. Özellikle bk. 206-217.

⁴² bk. Juynboll, *a.g.e.*, s. 129.

makalesi⁴³ ile *Muslim Tradition* adlı kitabında öne sürdüğü görüşleri bağlamında değerlendireceğiz.

Juynboll, kendine göre isnadın gerçek olan kısmı ile uydurma olan kısmını birbirinden ayırır ve 'common link'i hadisi uyduran râvî olarak kabul eder. Bunun neticesi olarak da, senedin common link olan râvîden itibaren Hz. Peygamber'e kadar olan kısmını common link olan râvînin uydurması olarak görür.⁴⁴ Ayrıca ona göre gerçek common link olan râvîler, en erken dönem olarak ancak tâbiûn tabakasına mensup olabilirler.

Buraya kadar söylenenlerde Schacht ile Juynboll arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.⁴⁵ Juynboll'un, common link metodunu daha anlaşılır hale getirip çalışmalarında sıkca kullanması da, daha ziyade Schacht'ın isnadın gerçek olarak gördüğü kısmı, yani common link olan râvîden hadisi eserinde derleyen musannife kadar olan tarafla alakalıdır. Juynboll'a göre gerçek gibi görünen bu kısım da, aslında çoğu zaman isnadın common linkten Hz. Peygamber'e kadar olan tarafı gibi uydurmadır. Aynı şekilde ona göre asıl common link olan râvîden itibaren talî common linkler vasıtasıyla hadis musannifine ulaşan isnad tarîkleriyle, bunlarla kesişmeyen rivâyet hatları arasında da fark vardır. Juynboll'a göre talî common linkler vasıtasıyla hadis musannifine ulaşan bu rivâyetler tarihi olarak kabul edilmeli, bunlarla kesişmeyen diğer rivâyet hatları ise uydurma olarak değerlendirilmelidir.⁴⁶

Esasen Juynboll'un Schacht'tan ayrıldığı nokta da burasıdır. Bu ayrımıyla Juynboll, *Early Muslim Dogma* adlı eserinde⁴⁷ Michael Cook'un common link metoduna yönelik dile getirdiği itirazlara da reaksiyon göstermiş olmaktadır. Zira en önemli itiraz olarak bu eserinde Cook, Schacht'ın 'isnadların yayılması' olarak adlandırdığı⁴⁸ ve aynı hadisin farklı isnad varyantlarının bir süreç dahi-

⁴³ bk. *al-Qantara*, X, 1989, s. 343-384. Juynboll'un bu konudaki görüş ve iddiaları için ayrıca onun şu çalışmalarına da bakılabilir: "De rol van de vroegste moslimse rechtsgeleerden afgeleid uit de traditieliteratuur", *Sharhiyyât*, III/2, 1991, s. 17-45; "Some Notes on Islam's First *Fukahâ* Distilled from Early Hadith Literature", *Arabica*, 39, 1992, s. 287-314; "Early Islamic Society as Reflected in its Use of *Isnâds*", *Le Museon*, 107, 1994, s. 151-194. Juynboll'un sözü edilen İngilizce makaleleri, onun *Studies on the Origins and the Uses of Islamic Hadith* (Aldershot 1996 -Variorum Collected Studies Series-) adlı eserinde yeniden neşredilmiştir.

⁴⁴ bk. Juynboll, "Some *Isnâd*-analytical methods illustrated on the basis of several women-demeaning sayings from Hadith literature", s. 353, 359, 369.

⁴⁵ Schacht'ın Juynboll ile paralel düşen bu yöndeki görüşleri için bk. *The Origins*, s. 171, 172. Ancak Schacht, common link olan râvînin isminin başkaları tarafından isim vermeksizin kullanılmış olabileceğini de ayrıca belirtmektedir (bk. *The Origins*, s. 175).

⁴⁶ bk. Juynboll, "Some *Isnâd*-analytical methods", s. 354. Benzer görüşleri için ayrıca onun "Nâfi", the *Mawla* of Ibn Umar and his Position in Muslim *Hadith* Literature" (bk. *Der Islam*, 70, 1993, s. 207-244) adlı çalışmasına da bakılabilir. Özellikle bk. 207-216.

⁴⁷ bk. Michael Cook, Michael, *Early Muslim Dogma*, New York-Cambridge 1981, s. 107-116.

⁴⁸ Schacht, *The Origins*, s. 171. Bu görüşün reddi için bk. A'zamî, *On Schacht's Origins*, s. 188-196.

linde ortaya çıktığını öngören görüşüne de itirazda bulunmuş olmaktadır. Çünkü Cook, Schacht'tan daha keskin bir şekilde, hadisin rivâyet edilme sürecinin her aşamasında isnadların yayılmış olabileceğini ve dolayısıyla isnadında yer almasa bile hadisin common link dışındaki başka râvîlerce rivâyetinin mümkün olduğu olgusu üzerinde durmaktadır. Bu itirazlar, Juynboll'un common link konusundaki görüşlerinin Cook'u tam olarak ikna edemediğini gösterir. Zira "Eschatology and the Dating of Traditions" adlı makalesinde⁴⁹ Cook, Schacht ve Juynboll tarafından hadisleri tarihlemede temel kabul edilen common link=ortak râvî dışındaki faktörleri esas alan tarihleymesini apokaliptik (fiten ve melâhim) nitelikli bazı hadisler üzerinde isbata çalışmıştır. Bu durumda Schacht ve Juynboll'un common link metodunun, en azından Cook'un örnekleri dikkate alındığında, geçersizliği ortadadır.⁵⁰

Juynboll 'amacını tam olarak karşılayan örnek' olarak nitelediği bir rivâyeti ele alarak common link metodunu izaha çalışmıştır. Çünkü ona göre söz konusu rivâyetin metninde, onun hangi döneme ait olduğu ile nerede ortaya çıktığının açık ifadeleri bulunmaktadır. Ayrıca rivâyetin pek çok isnadı olmakla birlikte bunların hepsinde, döneminin en önemli muhaddislerinden biri olarak ortak bir râvî (common link) bulunmaktadır ve onun biyografisi bu rivâyetin gündeme gelmesine katkıda bulunan olumlu motifler barındırmaktadır. Ayrıca Juynboll'a göre, gerek Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1070) gerekse İbnü'l-Cevzî bu rivâyetin isnadına yönelik değerlendirmelerinde, onun muhtemel ilk uydurana olarak söz konusu râvîyi gösteren ipuçları vermektedirler.

Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târihu Bağdâd*'ının yanında İbnü'l-Cevzî'nin *Mevdûât*'ı ve İbn Arrâk'ın (ö. 963/1556) *Tenzihü's-şeria*'sında yer alan bu rivâyetin metni şöyledir:

"Dicle ile Düceyl nehri -veya Katrabul ve Sarât- arasında bir şehir inşa edilecek ve yeryüzü hazineleri ile bütün zorba krallar orada toplanacak. Bununla birlikte o şehir, yumuşak arazideki kazıkların çabucak kayıp gitmesi gibi, hemen yıkılacak."⁵¹

Toplam on sekiz isnadı bulunan ve yer aldığı kaynaklarının da gösterdiği üzere mevzû olan bu rivâyetin farklı tarîkleri arasında bazı değişiklikler bulunsa da, rivâyetin esasına yönelik değişiklik bulunmamaktadır. Rivâyetin

⁴⁹ bk. *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, 1992, I, s. 23-47.

⁵⁰ Juynboll common link metodu ile ilgili görüş ve iddialarını "(Re) Apraisal of Some Technical Terms in Hadith Science (bk. *Islamic Law and Society*, VIII, 2001, 303-349)" adlı makalesinde, kısken de olsa, yeniden gözden geçirme ihtiyacı hissetmiştir.

⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Târihu Bağdâd*, Beyrut ty, I, 27-38; İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. el-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûât* Nşr. Abdurrahman Muhammed Osman, II, Beyrut 1403/1983, 62-68; İbn Arrâk, Ali b. Muhammed, *Tenzihü's-şeria'ti'l-merfûa ani'l-ehadis'i's-şeniati'l-mevzûa*, Nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif-Abdullah Muhammed es-Siddik, Kahire ty, II, 52.

tariklerinden ikisi, Enes b. Mâlik ve Ebû Ubeyde⁵² (Humeyd et-Tavîl) vasıtasıyla; on altısı ise Cerîr b. Abdillâh – Âsım b. Süleyman el-Ahvel tarikiyle nakledilmiştir. Ancak Juynboll'a göre bu isnadlar yakın bir tetkike tabi tutulursa, onların esasen bir kişide düğümlendiği görülür ki o da, Süfyân es-Sevrî'dir (ö. 161/776) ve ona göre Süfyân burada, *common link/müşterek râvidir*. Zira Süfyân'dan sonra rivâyetin isnadı, Juynboll tarafından onun talebeleri olarak nitelenen yaklaşık on iki ayrı râvî tarafından nakledilmiştir.

Bu tabloda Süfyân'ın, şüphesiz bütün senetlerin tek bir *ortak râvisi* (*common link*) olduğu söylenemez. Zaten bunu Juynboll da söylememektedir. Zira Süfyân'dan sonra pek çok râvinin, rivâyeti doğrudan Âsım b. Süleyman el-Ahvel'den (ö. 141-43/758-60) naklettiği ve dolayısıyla Süfyân'ın atlandığı görülmektedir. Bununla birlikte bu senetlerin *common link*'i olma özelliğine en layık olan râvî Juynboll'a göre Süfyân es-Sevrî'den başkası değildir. Çünkü kendisinden sonra gelen râvilerden çoğu hadisi Süfyân'dan nakletmişlerdir ki, bu râviler Sâlih b. Beyân, Hemmâm b. Müslim, İsmâil b. Ebân, Abdülâzîz b. Ebân, İsmâil b. Yahyâ –veya b. Necîh- ve Ammâr b. Seyf'tir. Bunlardan Ammâr b. Seyf rivâyeti Süfyân ile birlikte ayrıca şöyle diyerek Âsım b. el-Ahvel'den de nakletmiştir:

"Ben, Süfyân'ın bu rivâyeti Âsım b. el-Ahvel'e sorduğunu ve onun da rivâyeti Ebû Osmân – Cerîr tarikiyle ona tahdis ettiğini işittim."⁵³

Bunun yanında Ammâr b. Seyf'in rivâyeti, doğrudan Süfyân'ın hocası Âsım'dan (Ammâr –Âsım – Ebû Osmân) rivâyet ettiğini gösteren bir kayıt da bulunmaktadır.⁵⁴ Ancak bir başka kayıta Ammâr'a bu rivâyeti Âsım'dan işitip işitmediği sorulmuş o da, "Hayır" cevabını vermiştir. "Öyleyse sana kim rivâyet etti?" diye kendisine sorulduğunda da, "Güvenilir (sika) biri haber verdi" demiştir.⁵⁵ Bu durum, Ammâr ile Âsım arasında bir râvinin olduğunu gösterir ki, Juynboll'a göre bu, ismi gizlenmiş olan Süfyân es-Sevrî'dir.⁵⁶ Dolayısıyla Juynboll'a göre, burada da müşterek râvî (*common link*) esasen Süfyân es-Sevrî olmaktadır.

Özetlemek gerekirse, söz konusu rivâyetin muhtelif tariklerinin Süfyân'dan rivâyet edildiğini gösteren açık kayıtlar bulunmaktadır. Bir rivâyet ise, Ammâr'dan rivâyet edilmekle birlikte senedinde Süfyân'ın isminin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan rivâyetin senedlerinde Süfyân'ın yer almayıp başka râvilerin yer aldığı isnadlar da bulunmaktadır. Bununla birlikte, aşağıdaki sebep ve deliller

⁵² Buradaki Ebû Ubeyde'den maksat, Humeyd et-Tavîl'dir ve burada râvinin meşhur ismi varken daha az bilinen lakabı zikredilmiştir ve böylece tedlis yapılmıştır.

⁵³ Hatib, *Târihu Bağdâd*, I, 28.

⁵⁴ bk. Hatib, *Târihu Bağdâd*, I, 28.

⁵⁵ bk. Hatib, *a.g.e.*, I, 29.

⁵⁶ Bu râvinin Süfyân olduğunu imâ eden bir rivâyet için bk. Hatib, *a.g.e.*, s. 29.

göz önünde bulundurulduğunda Süfyan'ın, oldukça erken bir safhasında bu rivâyetin râvîleri arasında yer almış olduğunu söylemek mümkündür:

Her şeyden önce, rivâyeti doğrudan Âsım'dan rivayet eden⁵⁷ Seyf b. Muhammed isminde bir râvî vardır ki Juynboll onun, tesadüf eseri veya değil, Süfyan'ın kız kardeşinden yeğeni olduğu bilgisini⁵⁸ öne çıkarmaktadır. İkinci olarak ise, Muhammed b. Câbir'in Âsım'dan rivayetini görmekteyiz.⁵⁹ Onunla ilgili olarak da Juynboll, âmâ olduğu ve başkasından işittiği rivâyetleri kendi rivyetleriymiş gibi kitabına dahil ettiği yönünde İbn Hacer'in (ö. 852/1448) *Tehzib*'inden naklettiği bir bilgiye⁶⁰ yer vermektedir.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki Juynboll, sözünü ettiğimiz rivâyetin ortak râvisinin Süfyan es-Sevrî olduğunu ispat için, rivâyetin Süfyan dışındaki bir râvî kanalıyla nakledilen örneklerinin de aslında yine Süfyan es-Sevrî'den nakledilmiş olduğunu öne sürmüştür.

4. Metin ve İsnadın Her İkisini Birden Temel Alan Tarihlendirme

Şarkiyatçılarca kullanılan hadis tarihlendirme yöntemlerinden biri de, hadislerin metin ve isnadını birlikte değerlendirerek yapılan tarihlemedir. Bu yöntem, halen çalışmalarını Nijmegen (Hollanda) Katolik Üniversitesi'nde sürdüren Alman asıllı Harald Motzki tarafından öne çıkarılmaktadır.⁶¹ Metod, esas olarak belli bir hadisin metni ile isnad varyantları arasında çoğunlukla uyum olduğu öngörüsüne dayanır. Çalışmalarında bu yaklaşımı temel alan şarkiyatçılar, hadislerin isnad ve metinlerinin rastgele ve keyfi olarak değil, gerçek bir rivâyet süreci içerisinde hadis musanniflerine ulaştığını ima etmektedirler. Hal böyle olunca onlara göre, hadislerin isnadı metinlerin mevsûkiyetini sağlamak, metinleri de isnadın mevsûkiyetini temin için kullanılabilir.

Motzki'ye göre bu metoda şöyle işlerlik kazandırılmaktadır:

Önce bir hadisin mevcut olan bütün varyantları bir araya getirilir. Sonra birbirine benzeyen hadis metinleri 'sinoptik karşılaştırma (synoptical comparison)' yapılarak gruplara ayrılır. Ardından isnadda bulunan ortak

⁵⁷ bk. Hatib, *Târihu Bağdâd*, I, 30; İbnü'l-Cevzi, *Mevzûât*, s. 64.

⁵⁸ bk. Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânü'l-İtidâl fi nakdi'ricâl* (Nşr. Ali b. Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdülmevcûd), II, 256. Orada Seyf b. Muhammed, "yalancı biri olarak vasfedilmekte ve dayısı Süfyan'dan olan rivâyetleri de 'bâtıl' olarak nitelenmektedir.

⁵⁹ bk. Hatib, *Târihu Bağdâd*, I, 30; Ayrıca bk. İbnü'l-Cevzi, *Mevzûât*, s. 65.

⁶⁰ bk. İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali, *Tehzibü't-Tehzib* (Nşr. Ömer es-Selâmi-Ali b. Mes'ûd), V, Beyrut 1417/1996, 55.

⁶¹ Motzki'nin hadislerin isnad ve metnini birlikte esas alan tarihlemesi için onun şu çalışmalarına bakılabilir: "The Collection of the Qur'an", s. 21-31; "The Prophet and the Cat: on Dating Mâlik's *Muwatta'* and Legal Traditions", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 21, 1998, s. 18-83 -özellikle bk. 29-80-. Biz burada onun bu çalışmalarında ortaya koyduğu görüş ve iddialarını hulasa edeceğiz.

râviler (common link) tesbit edilerek, isnadı ve metni birbirine yakın olan hadislerin örtüşüp örtüşmediğine bakılır. Şayet örtüşüyorsa hangi metinlerin isnadda yer alan ortak râviler kanalıyla nakledildiği tesbit edilir ve böylece metindeki değişikliklere hangi râvinin sebep olduğu anlaşılmış olur.

Motzki'ye göre, bu yöntemle isnad analizi sonucu yapılan tarihlendirmenin de sağlaması yapılmış olur. Şayet isnad analizi metin analizi ile teyit edilirse, tarihlendirmede esas alınan rivâyetin common link olan râvinin yaşadığı dönemde tarihlendirilmesi mümkün olabilir. Aksi takdirde sadece isnad analizine dayanan tarihlendirme, oldukça şüpheli ve güvenilir olmaz. Zira ona göre, isnad ile metnin her ikisini birden temel alan tarihlendirmede zorla bir common link ortaya çıkarmaya çalışma gibi bir çaba söz konusu olmayacaktır.⁶²

Sonuç

XIX yüzyılın sonlarından itibaren kullanılmaya başlanan hadis tarihlendirme yöntemleri, günümüze kadar olan bu süreç dahilinde detaylandırılıp geliştirilmiştir. Özellikle bazı hadislerin sadece metinlerini esas alan ve Ignaz Goldziher'in öncülük edip Marston Speight'in geliştirdiği metot, oldukça mübhem noktalara sahip olup subjektif ve yanlıdır. Joseph Schacht ile Guiter H. A. Juynboll tarafından uygulanan ve hadisin fikhî tartışmaları derleyen erken dönem eserlerinde kullanımını esas alıp hadisi, yer aldığı kitabın ait olduğu dönemde tarihleyen yöntem de oldukça fazla belirsizliklerle malüldür. Hadislerin sadece isnadını ve bu isnadlarda yer alan common link=ortak râviyi temel alan ve yine J. Schacht ve Juynboll'un geliştirdiği tarihlendirme metodu ise, bütüncül bir bakış açısından mahrumdur ve dolayısıyla sağlıklı ve kabul edilebilir sonuçlar üretmesi zordur. Zira burada çoğu kere zorla bir common link ortaya koyma çabası sezilmektedir. Ayrıca bu, bütün rivâyetler için uygulanabilir bir yöntem de değildir.

Metin ve isnadın her ikisini birden analiz edip hadisin tarihlendirmesinin ona göre yapılabileceğini savunan ve son dönem şarkiyatçıları içerisinde nisbeten insafli ve objektif çalışmaları ile tanınan Harald Motzki'nin daha ziyade öne çıkardığı tarihlendirme yönteminin ise diğer metotlara göre daha inaf olduğu şüphe yoktur. Zira bu tarihlendirme metodu hadisin iki temel unsuru olan isnad ve metnin her ikisini birden tarihlendirmede esas almaktadır. Ancak muhaddislerin ortaya koyduğu hadis değerlendirme ilke ve kriterleri göz önüne alındığında esasen Motzki'nin bu yönteminin de gerçekçi ve tarafsız olduğu kuşkuludur. Zira hadis musannefâtının -en azından- temel eserlerinde yer alan hadislerin, musannif-muhaddislerce yoğun tenkit mesaisi neticesinde eserlerine alındığı ehlinin malumudur.

⁶² bk. Motzki, "The Collection of the Qur'an", 21-31.

“Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları”

Özet: Şarkiyatçılarca XIX. yüzyılın sonlarından itibaren kullanılmaya başlanan ve hadislerin ortaya çıktığı ilk tarihleri belirlemeyi amaçlayan hadis tarihlendirme metotları, günümüze kadar geçen bu süreç dahilinde detaylandırılıp geliştirilmiştir. Bu metotların ilki, Ignaz Goldziher ve Marston Speight tarafından kullanılan, hadislerin metnini esas alan tarihlerdirmidir. İkincisi, Joseph Schacht ve G. H. A. Juynboll tarafından benimsenen, hadisin erken dönem fıkıh tartışmalarındaki kullanımı esasına dayalı tarihlerdirmidir. Üçüncüsü, Joseph Schacht, G.H.A. Juynboll ve Michael Cook'un isnadı merkeze alan tarihlerdirmidir. Dördüncüsü ise, Harald Motzki'nin kullandığı isnadın her ikisini temel alan tarihlerdirmidir. Bu makalede söz konusu hadis tarihlendirme yöntemleri etraflıca incelenip bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Atf: Özcan HİDİR, “Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, I/1, 2003, s. 97-115.

Anahtar kelimeler: Tarihlendirme, hadis, metot, şarkiyatçılık, sened, metin.